

EGY REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG KIALAKULÁSA ÉS NEHÉZSÉGEI EGY ALFÖLDI KÖZSÉGBEN (LAJOSMIZSE, 1877-1940)

THE FORMATION AND DIFFICULTIES OF A REFORMED PARISH IN A VILLAGE IN THE GREAT HUNGARIAN PLAIN (LAJOSMIZSE, 1877–1940)

Kürti László

egyetemi tanár, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete,
Miskolci Egyetem, Miskolc

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány egy alföldi Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei község, Lajosmizse, protestáns (református) közösségének a létrejöttét tárgyalja, amely Budapeستől délkeletre, mintegy 65 kilométerre található. Lajosmizse 1877-ben létesült, amikor is levált az anyavárosról, Jászberényről, amely az 1745-ös redempció alkalmával szerezte meg az akkor még pusztákként ismert három területet (Bene, Lajos, Mizse). Az önállósodásban két tényező játszott döntő szerepet: az egyik a jászberényi ferencesek támogatása volt az új római katolikus település létesítését illetően, a másik pedig a tehetős gazdák ellenállása, akik lényegében a kettős, városi és pusztai adófizetéstől akartak megszabadulni. Ez az összefogás biztosította a helyi hatalmi rendszer kiépítését, a község vezetésében a tehetős redemptus és irredemptus gazdák játszották a főszerepet; ám mivel ők is katolikusok voltak, a katolikus egyház egyeduralkodóan totálisan lefedte az egész politikai községet. Ezt a politikai hatalmi koncentrációt és kulturális homogenitást színesítette a beköltöző református közösség, amely azonban az első perctől fogva érezte a katolikus többség ellenszenvét, különösen a plébános egyeduralkodását. Az elemzés fő célkitűzése, hogy bemutassa a református mikroközség szervezkedését, intézményeit és templomának építését, amelyet 1902-ben avattak fel. Külön ismertetem azokat a konfliktushelyzeteket, amelyek időről-időre a két egyház vezetői között megismétlődtek. Egyes kérdések ma már banálisnak tűnnek, mint például a legények verekedése, mások gazdasági problémát tükröztek (pl. reformátusok földvásárlása, fakivágás), továbbiakat pedig ideológiai jellegűeknek tudhatunk be. Utóbbiak voltak például az iskolák egyházi és állami jellegéből fakadó ügyek, az

iskolában elhelyezett keresztek kérdése vagy az állami tanítók felekezeti hovatartozása. A bemutatott anyagból azonban világosan látszik, hogy többnyire a plébános és a lelkész karizmatikus morális hozzáállása befolyásolta a két felekezet közötti elmergesedett viszonyt.

Abstract

The study explores the establishment of a Protestant (Reformed) community in Lajosmizse, a village in Pest-Pilis-Solt-Kiskun county, located about 65 kilometres southeast of Budapest. Lajosmizse was established in 1877, when it separated from its mother town of Jászberény, which acquired the three areas (Bene, Lajos, Mizse) known as the Puszta during the 1745 “Jászkun Redemption.” Two factors played a decisive role in the striving for independence: one was the support of the Franciscans of Jászberény for the establishment of a new Roman Catholic settlement, and the other was the resistance of wealthy farmers who essentially wanted to get rid of the double taxation by the town and the Puszta. This coalition ensured the establishment of a local regime, with wealthy redemptus and irredemptus farmers playing the leading role in the leadership of the settlement; but because they were also Catholic, the Catholic Church’s autocracy covered the entire political settlement. This concentration of political power and cultural homogeneity was enriched by the newly settled Reformed community, which, however, could feel the resentment of the Catholic majority from the very first moment, and specifically the autocracy of the priest. The main aim of the analysis is to present the organization and institutions of the Reformed micro-community, as well as their endeavour to build a church which was eventually inaugurated in 1902. I will describe in particular the conflicts that recurred from time to time between the leaders of the two churches. Some issues would seem banal nowadays, such as the fights between young men, others reflect economic problems (e.g. the purchase of land by the Reformed population, the cutting of trees), and some could be considered ideological. The latter included, for example, cases stemming from the differences between ecclesiastical and state schools, the issue of displaying crucifixes in schools and the denominational affiliation of the teachers working in state schools. From the material presented, however, it is clear that it was mostly the charismatic moral stance of the parish priest and the pastor that influenced the strained relations between the two denominations.

Kulcsszavak: községalapítás, református mikroközösség, katolikus helyi hegemonia, felekezeti konfliktusok

Keywords: parish establishment, Reformed micro-community, Catholic local hegemony, denominational conflicts

Bevezetés: egy település két vallásos közösségének kialakulása

A jelen tanulmány egy olyan református felekezeti mikrotörténet és történeti antropológia együttese,¹ amelyről jóformán eddig még csak néhány tanulmány készült, és a kutatás során felmerült kérdések továbbbi aprólékos elemzés szükségességét vetik fel.² Úgy a mikrotörténet, mint a történeti antropológia rávilágít a kutatás módszerére és céljára: olyan elemzés szükségszerűségére, amely természetszerűleg dialektikus, a helyi politikai, kulturális és gazdasági események regionális és országos-nemzetközi folyamatokba való integrálását tűzi ki célul. Úttörő munkájában David Kertzer például az olasz katolikusok és kommunisták villongásaira mutat rá, külön kiemelve azt, hogy az ellentétek és ideológiai összecsapások sokszor teljesen váratlan, hétköznapi és közeli események, személyi jellegű kisstílusú problémák miatt bontakoznak ki – még úgy is, hogy a kutatott település baloldali családjai aktívan kiveszik részüket az egyházi rítusok és ünnepek megtartásában –, így indítva el olyan folyamatokat, amelyek aztán komoly válságot és konfliktust idéznek elő még a közösségek határain túl is. A vezető egyéniség jelleme, különösen túlkapásai meghatározó mindkét közösségnél, ahogy Kertzer érvel: „a politikai tudat szimbolikus konstrukció... az embereket legalább annyira az émoióciók, mint az elfogulatlan személyes érdekek irányítják tetteikben”.³ Szintén eklatáns példája ennek az integráló nézőpontnak Eric Wolf és John Cole történeti antropológiai esettanulmánya két szomszédos kistelepülés, egy német nyelvű protestáns és egy olasz katolikus, évszázados fejlődéséről.⁴ A szerzők elemzéséből kiderül, hogy az eltérő, viszont a felszínen is jól érezhető nyelvi, politikai, vallási és kulturális jegyek ellenére a községek gazdasági ereje, életképessége és mezőgazdasági gyarapodása hasonlóan stabil maradt. A német és olasz falvak lakosai közt a politikai villongás, még a fasiszta-náci kormányza-

¹ Az irányadó irodalomból I. Wolf, Eric R. Types of Latin American peasantry: A preliminary discussion. *American Anthropologist* 57. (1955). 452-71; Kertzer, David I., *Comrades and Christians: Religion and Political Struggle in Communist Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980; Bucker, Andrew S., *Communities of Faith: Sectarianism, Identity, and Social Change on a Danish Island*. Providence: Berghahn Books, 1996.

² Kürti László: Lajosmizse: Falu, puszta, község, város, I-II. Lajosmizse, 2019. I. 513-532.

³ Kertzer, 1980. 6.

⁴ John W. Cole and Eric Wolf, *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. Berkeley: University of California Press, 1999.

tok idejében sem volt érezhető, a közösségek éltek mindennapjaikat, ahol tudtak és kellett, mint például gazdasági kapcsolatok, interest-nikus házasság vagy nagy nemzeti ünnepek, közösen munkálkodtak és együtt ünnepeltek. Természetesen hasonló jelenségeket találhatunk máshol is, a kérdés, ami felmerül a jázságiak által létesített Duna-Tisza közén született község esetében, úgy tűnik, teljesen más társadalmi esettanulmányhoz nyújt muníciót. A jelen tanulmány hasonló hosszú távú, már amennyire félévszázad annak nevezhető, folyamatot vizsgál, ám rövid ideig tartó konfliktusok megvilágításával érzékelteti egy település két vallásos közösségének a viszonyát, nem maradva a szűken vett Duna-Tisza közén kialakult község gazdaságtörténeti szintjén, hanem a nagyobb katolikus és református egyházközségi politika, valamint a nemzeti-országos hatalmi berendezkedés helyi vonatkozásait is figyelembe véve értelmezi a mikroközség kialakulását, kezdeti nehézségeit. A 18-19. századi jázsági migráció, valamint a jázságiak megtelepedése a Duna-Tisza közén és a Dél-Alföldön az utóbbi évtizedek sokrétű levéltári kutatásának köszönhetően kellőképpen ismert.⁵ Kiss József a 18-19. századi Jászkun Kerület levéltári anyagait vizsgálva mutatta be például a jászkun városok gazdálkodását, amely a Jászkun Kerület és a Habsburg-ház konfliktusaira irányította figyelmünket.⁶ Kutatásunk kezdetén azonban kiderült, hogy egy sor levéltári forrás nem került a kutatók vizsgálatának keresztútjába, amelyek sokkal árnyaltabb mikrotörténeti és történeti antropológiai folyamatokra hívják fel a figyelmet, és a mindennapi közösségi események és azok története bemutatásának szükségszerűségére irányít-

⁵ A jász migráció korábbi szakirodalmából l. *Bagi Gábor*: A Jászkun kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848. Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 52. Szolnok, 1995; *Bagi Gábor*: Adalékok a kiskunsági jász puszták népességéhez, in: Juhász Antal (szerk.): Migráció és település a Duna–Tisza közén. Szeged: József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 19–36, 1997. Alapos elemzések például: *Barna Gábor*: A mai Kunszentmárton megalapításának története. A „Megszálló Levél”. Várostarténeti és néprajzi tanulmányok 2. Kunszentmárton, 1994; valamint *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Redemptusok: Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában. Debrecen, 2000.

⁶ *Kiss József*: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején (1702–1731). Budapest, 1979; *Kiss József*: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. Budapest, 1992; *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A Jászkun Kerület igazgatása, 1745–1876. 2. kiadás. Debrecen, 1996; *Kiss József*: Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a milleniumig (1867–1895). Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 46. Budapest, 1968.

ják figyelmünket.⁷ A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, a Dunameléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, az egyházi lapok, a helyi egyházi feljegyzések és iratok, valamint a terepmunka és az adatközlőkkel folytatott interjúk olyan új adatbázis létrejöttét jelentette, amely nemcsak kihívás volt, hanem módszertani fordulatot is követelt, számtalan új adattal gazdagítva az eddigi eredményeket. Mindezek alapján egy előzetes gondolatot fogalmazhatunk meg: a jászkun kirajzás az Alföldön új községek létesítését eredményezte, ám ezen folyamatnak nemcsak a gazdasági és a közjogi vonatkozása figyelemreméltó. A községgé válást a közösségi élet központját meghatározó hitélet kialakítása és az egyházi intézményrendszer kiépítése tette valójában lehetővé. Sőt, amint azt Szabó László a szomszédos, szintén jászkusi migráció következményeként létesült kerekegyházi kutatása is bizonyítja, az etnikai összetételű vallásos közösség kialakulásának politikai mivoltából fakadó konfliktusok fel-felbukkanása, majd azok további elmérgesedése is a politikai község változtatásához, a közösségi lét mindennapi árnyoldalához tartoztak.⁸

A kutatás elsődleges fázisában vált nyilvánvalóvá, hogy a Habsburg gyarmatosítás és Mária Terézia által szentesített 1745-ös jászkun redempció során kialakult gazdasági-politikai viszonyok egyrészt konzerválták, másrészt átalakították a feudalista hatalmi berendezkedést, kialakítva egy erősen megosztott és agrártermelésre berendezkedett alföldi társadalmat. Buda visszafoglalása után a középkori jász és kun területek bekebelezése, majd azok eladása egy új pusztai állattartás, és ideig-óráig gazdaságos kézművesipar és kiszolgálóipar (pl. mészárszékek, csapszékek, csárdák) megteremtésének kedvezett.⁹ Ebben egyes jászkunsági települések, mint például Jászberény, Karcag, Kiskunfélegyháza vagy Kunszentmiklós, jelentős gazdasági előnyre tettek szert, ám ez a gyors tőkekoncentráció a társadalmi struktúrában egyenlőtlen, redemptus-irredemptus-cseléd gazdasági-kulturális hierarchiába torkollott.¹⁰

⁷ Az első kutatások eredményeiről lásd: *Kürti László–Hajdrik Sándor*: Lajosmizsei keresztek és szakrális szobrok. *Cumania* 17. (2001). 271–302; Kürti László: Egyháztörténet és politika, Ladánybene betelepülése. *Cumania*, 20. (2004). 227–253.

⁸ *Szabó László*: *Zendülés Kerekegyházán*, in: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Jogszabályok – Jogszokások. Jász-kunság kutatása 2005*. Bibliotheca Cumanica 6. Kiskunfélegyháza: Kiskun Múzeum Baráti Köre, 2005 (<http://karpatmedence.net/tarsadalomneprajz/tersegi-kapcsolatok/209-zendules-kerekegyhazan>, letöltve: 2022. szeptember 21.).

⁹ *Kürti László*: Jászberény csárdái. Adatok a pusztai csárdák 18. századi történetéhez. *Zounuk*, 18. (2003). 49–94.

¹⁰ Az 1745-ös redempciót (megváltást, ISZKK, Ak. Kiad. 1997. 655.) követően a Jász-kunság társadalmában alapvető változás állt be. A családi gazdálkodást

Nagyvonalakban annyit érdemes megjegyezni, hogy az évtizedes huzavona után Jászberény anyavárostól elszakadók, az 1877. évi I. törvény értelmében önálló községet alapíthattak Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében. Természetesen ebben a főszerepet a tehetős jázsági gazdacsaládok játszották, akik már az 1850-es évektől megtelepedtek a tőkeföldeken épített állandó tanyájukon.¹¹ A feltárt levéltári dokumentumokból azonban kiderült egy fontos tény: a római katolikus egyház, különösképpen a jászberényi ferencesek, támogatása nélkül a község létesítése nem valósulhatott volna meg.¹² Az első *csuhás barát* (Gajdos Sebestyén) után a kevésbé agilis Bokor Gedeon látta el a papi tisztséget 1875-1878-ig, ő már egy önállósított missziót vehetett át

a tőkeföld redimálása (megváltása) jelentette. A redemptusok tudtak földet váltani, az irredemptusok szegényebbek lévén már nem, de részesültek a közös földek használatában, a zsellérség (inquilinus) mindkettőből kiszorult. A társadalmi rétegződésről l. *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun tőkeföld és használata, in: Bárh Dániel – Laczkó János (szerk.): Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvanesztendős Bárh János tiszteletére. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 2004, 181–195. Jászberényt illetően Bagi Gábor tovább árnyalta a társadalmi hierarchia modelljét öt külön csoportot különítve el: teljes jogú redemptus, nem teljesjogú redemptus, irredemptus, zsellér és más vándorló kereskedők vagy időszakai munkát vállalók csoportja (pl. pásztorok). Lásd: *Bagi Gábor*: A Jászunkság központja az eladatás után (1702-1830), in: Pethő László (szerk.), Jászberény története a kezdetektől a reformkorig. Jászberény, 192-286. A Jászkun Kerület és a kiváltságok megszüntetésével, az új vármegyék felállításával a különbségek lassan megszűntek, ám a népi tudatban a jázsági eredet, kevésbé a redemptus családi háttér, még a 21. század elején is elevenen él a Felső-Kiskunság jász településein (Kocsér, Karajenő, Kerekegyháza, Ladánybene, Lajosmizse).

¹¹ Az első pusztafoglaló családokról, családfőkről lásd *Benedek Gyula-Kürti László*: Bene, Lajos és Mizse oklevelei és iratai, 1385–1877. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 2004, 186-212. A lajosmizsei földbirtokosok névsorát tartalmazó összeírást lásd: Lajos, Mizse, és Fél Bene adóközségben lévő földbirtokosok betűsorozatos névjegyzéke: mely Jászberény városához tartozik. 1851. Kelt JászBerényben September 30-án 1851. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Jászberény város levéltára, 376. Nyomtatásban először közölve, Kürti, 2019. II.

¹² Itt utalok monográfiámban megjelölt forrásokra, lásd az idevonatkozó 10. és 11. fejezetére, *Kürti*, 2019. I., 379-482. Addig, amíg a református egyház jegyzőkönyveit sikerült átvizsgálnom, a római katolikus anyagból csak a helyi Historia Domus egy rövid példányát kaptam meg Asztalos József esperestől még az 1990-es években. A többi fontos dokumentumot – főleg leveleket és jelentéseket – a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban volt lehetőségem kutatni.

elődjétől. Már az 1850-es évektől felmerült a pusztaiak önállósága, amit Jászberény vehemensen ellenzett. Ám Gajdos és a nagygazdák összefogását látván a Jászkun Kerület is támogatta a pusztafoglalókat, így a politikai község és a római katolikus egyház együttes hatalmi koncentrációja biztosította egy zártnak mutakozó közösség születését. Nem volt ez gyors, főleg nem problémamentes folyamat, amit mutat a szomszédos Kerekegyházán fellángoló felekezeti vita.¹³ A lajosmizsei első papok szomorú története is igen sokatmondó: a harmadik plébános, Czeisz József öngyilkos lett 1886-ban, 1892-ben a paplakot ismeretlenek felgyújtották, a következő plébános pedig idegbajára hivatkozva kérte nyugdíjaztatását.

A katolikusok mellett csekély számú református költözött a frissen létesített községbe, kevés volt köztük a jászberényi és a jászladányi, hiszen az új község lehetőségét látva a Monarchia, de főleg Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye minden területén megmozgatta a családtagok fantáziáját az új munkahelyek, valamint a földszerzés lehetősége.¹⁴ A református iparos-kereskedőréteg és a zsidó családok megjelenése Lajosmizsén azon túl, hogy színesítette a közösség társadalmi összetételét, és segítette a polgárosulást, hamarosan konfliktusforrássá is vált. A pusztai kiköltözés elsősorban azokat a redemptusokat és irre-demptusokat ösztönözte, akik már a 19. század során a pusztasztát-skor földterületet tudtak szerezni akár vásárlás, akár örökség, illetve házasság révén. Az így megszerzett (vagy öröklött) tökeföld erőteljes szimbólumként védekezési mechanizmust gerjesztett a katolikus családokban. A más felekezetűekkel kapcsolatos viszonyt már a kezdetektől fogva beárnyékolta egyfajta bizalmatlanság és a község katolikus vezetőinek ellentmondást nem tűrő személyisége. A jászsági telepések identitása egyszerű volt: katolikus, birinyi (jászberényi), tehát a jászsági származás és egyben lajosmizsei fölbirtokosság. A reformátusokról még a 21. század elején is sokan egyetértettek egy idős helyi férfi kijelentésével: az ember vagy katolikus és jász, de jász és református az nem lehet.¹⁵ Ezt a fajta kitaszítotttságot az egyház történetének krónikása, Gyarmathy László lelkész is megörökítette a 20. század közepén:

„A mai templom és lelkészlak helyén akkor egy zsindeyes gerendás, rozoga imaház állott és körös-körül mocsár és gázló volt. Ez a terület különben is abban az időben a község északi részén a lakott településen kívül feküdt, mert az akkori községi vezetés teljesen a hatalmas római katolikus egyház befolyása alatt állott, s így

¹³ Szabó László: 2005.

¹⁴ A tárgyalt korszak demográfiai változását l. Őri Péter: Demográfiai átmene-tek Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye a 19. század végén, a 20. század elején. Demográfia, 49, 4 (2006):399-341.

¹⁵ Kislőrincz Pál interjú, 2005. Tóth József interjú, 2007.

számukra „idegen eretnekeknek” a község belterületén helyet nem adtak.”¹⁶

A fenti gondolatok ellenére Palugyay Imre írt elsőként összeírásában a jászberényi helvét hitvallásúak számáról, amit – kicsit túlbecsülve – 900 főre taksált, fiókegyházukként Lajost, azaz lajosmizsei központi részét jelölve meg.¹⁷ Nem fér kétség ahhoz, hogy a felekezeti tartózkodó magatartás és az ellenségeskedés hagyománya még a 18. századi rekatolizációs udvari politikára utalhat vissza, amikor a jobbára Jászkun Kerület közösségei egyre több beköltöző és ezzel eltérő vallásos közösséggel (görög, zsidó, protestáns) szembesültek.¹⁸ Az sem kétséges, hogy az újonnan érkezettek a helyitől eltérő kultúrát és értékrendet képviseltek, amely sok esetben ellenérzést és kevés toleranciát eredményezett. Ezt a többrétegű felekezeti és társadalmi rendű-rangú hagyományt örökölve érkeztek meg Lajosmizsére a nem római katolikus betelepülők, akik azonnal szembesülni kényszerültek periferikus helyzetükkel.¹⁹

A község 1877-es hivatalos létrejöttével a református hívek első gondja a gyermekek tanítása és az iskola építése volt. Annak ellenére, hogy az 1868. évi népiskolai törvény (1868:38. tc.) előírta, az iskolákban csak képesített tanítókat alkalmazhattak, első tanítójuk képesítéssel nem rendelkezett.²⁰ A 19. század utolsó két évtizedében a néhány

¹⁶ Gyarmathy László: A Lajosmizsei Református Egyház rövid története, 1967. Kézirat, Református lelkészi hivatal irattára, Lajosmizse. Ezt később Bérces István egészítette ki az 1980-as, 1990-es évekről, és nyugdíjaztatása előtt több részletben közölte a helyi Új Lajosmizsei Közlönyben 2007–2008-ban.

¹⁷ Palugyay Imre *iff.*: Magyarország történeti, földirati és állami legújabb leírása, III. köt Jász–Kún Kerületek s Külső Szolnok Vármegye leírása. Pest: Hackenast Gusztáv, 1854. 68.

¹⁸ Bagi Gábor: A Jászkun kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 52. Szolnok, 1995, 202–204. A jászberényi reformátusok panaszai már a 17. századtól ismertek, ahogyan a templomuk körüli huzavona is a következő évszázadban. Lásd még: Papp Izabella: Idegen népcsoportok jogai és lehetőségei a Jászkunságban a XVIII–XIX. században. In: A Jászkunság kutatása. Jogszabályok – jogszokások. Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum Baráti Köre, 2005, 223–249

¹⁹ Az „ellenvallások” egyik első negatív hangoztatását a helyi újságban olvashatjuk özv. Tóth Anna tanyasi tanítónőről, akit a „spiritizmus megörjített”. In: Lajosmizse és Vidéke, 1899. nov. 10, I. évf., LV, 22 szám. 5.

²⁰ Főesperesi segélyezési kérelem az iskolaépítéshez és jelentés a pénzügyűjtés beindításáról. Fördös Lajos főesperes jelentése, 1882. november 13., Kecskemét, Miniszteri leiratok, Káplánok ügyei, 1882., A/1bb 5. kötet, Egyházkerületi Iratok, Ráday Levéltár. A református vallású Szabó József nem képesített „j-l. mizsei” tanító esetét, l.: A Dunamelléki Ev. Ref.

száz fős gyülekezet lassan szaporodott, ezért elengedhetetlenné vált egy használt épület átalakítása iskolának. A szervezkedéséről, az új gyülekezet alakulásáról Török Pál dunamelléki püspök számolt be elsőként 1882-ben.²¹ Első iskola építése, ahogyan azt Petri Mór alapos korabeli adataiból megtudjuk, 1882-re befejeződött.²² A gyülekezet 285 személyt tartott nyilván; az év során 2 születés, 4 halálozás és 3 esketés történt, az iskoláskorúak száma is csekély volt: 15 fiú, 19 lány, őket Csobod Imre felekezeti néptanító oktatta.²³ Ekkorra a harmadik helyi mikroközösség is megjelent az első zsidócsaládokkal, akik létszáma megközelítette a 100-at. A három felekezet társadalmi rétegződését a korabeli statisztikák jól mutatják: amíg a reformátusok között sok mesterembert találunk, a zsidó közösség férfitagjai vegyeskereskedést, italmérést és mészárszéket vezettek, a római katolikus családok kivétel nélkül gazdálkodtak, illetve az 1900-as évek második évtizedétől a helyi értelmiségiek számát gyarapították.²⁴ A beköltöző reformátusokkal szembeni ellenérzés az első években gazdasági jellegű volt, földvásárlásuk miatt az egyik gazda panasszal is élt.²⁵

A lassan növekvő református közösség jóval szegényebb volt a katolikusoknál, amit a folyamatos segélykérelemük és hitelfelvételük mutat. A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve éves jelentésében így szerepel Lajosmizse: „adósság törlesztésre, kút- és ólak építésére s iskolai taneszközökre kér 300 ftot. Adósság törlesztésre ajánltatik 100 ft. segélyre; egyéb apró szükségleteik önerején kell fedeznie”.²⁶ Ugyanekkor a konventi jegyzőkönyvben olvassuk,

Egyházkerület 1885. június hó 6. s következő napjain Budapesten tartott gyűlésének jegyzőkönyve. 51.

²¹ A Dunamelléki Ref. Egyházkerület 1882. június 3-án s következő napjain Budapesten tartott gyűlésének jegyzőkönyve, kiadta Farkas József egyházkerületi aljegyző, Budapest, Franklin Társulat, 1882. 10.

²² *Petri Mór*: Közoktatásügy. In: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország Monográfiája. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1910. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0016/7.html> (letöltés: 2022. 09.22.).

²³ Farkas József szerk.: A Dunamelléki Reformált Egyházkerület Névtára az 1883-dik évre. Budapest, 1883, 20-21.

²⁴ A társadalmi rétegződésről, a mesterekről és kereskedőkről I. *Kürti*: Lajosmizse II. kötet, 2019. 17. fejezet.

²⁵ Szebenyi Márton levele a váci püspöknek 1892. júl. 13-án, Acta Parochiarium Lajosmizse, 3070/1892, és 3384, 1893, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

²⁶ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve 1886. május hó 26. s következő napjain Budapesten tartott gyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházkerületi főjegyző. Budapest, 1886. 1886. május 27-én, 93. old.

hogy a közösség „adósságtörlesztésre, segélyeztetik; ellenben apró javításait, az eddiginél nagyobb buzgósággal, önerején is teljesítheti”.²⁷ Az összeg mindössze 50 forintot tett ki, a szomszédos Jász-Ke-rekegyháza ennek a dupláját kapta hasonló célra. A következő évben földvásárlási engedélyt kaptak a püspökségtől 5200 forintos hitel felvételével, és 4500 forintos tőkével, maguk a hívők 78 forint önerőt ajánlottak fel, kérvényezve további 260 forintos kölcsönt a püspöktől.²⁸ A szervezkedésre Sághy Imre plébános panasszal élt: „*a helyi református kántor zugiskolát tart és abba nemcsak ref. vallású gyermekeket, hanem sok rom. kath. vallásúakat is felvesz, sőt az utóbbiakat hittan oktatásban részesíti*”²⁹

1891. szeptember 8-án az egyházkerület neves író-költő püspöke, Szász Károly (1829-1905) látogatta meg a református gyülekezetet. A püspököt – aki korábban Szabadszálláson, Fülöpszálláson és Kunszentmiklóson is szolgált – nagy lelkesedéssel fogadta néhány száz híve. Célszerű itt idézni a püspöki látogatás beszámolójából, már csak azért is, mivel ez az első hiteles tudósítás a helyi református gyülekezet elismeréséről a felettes hatóság részéről:

„A túlnyomóan róm. kath. vallású lakosságnak éppen ünnepe lévén, ez is teljes számban megjelent a fogadtatásnál; a házak zászló-díszben álltak, s a község bejáratánál egy impozáns diadalkapu várta az érkező püspököt. Künn a pályaudvaron az egyházmegye részéről Ádám Kálmán esperes és Csilléry Benő egyházmegyei tanácsbíró urak, a kecskeméti anyaegyház részéről presbyteriumi küldöttség, a község részéről pedig az egész előljáróság és képviselő testület fogadták a kedves vendéget; ez utóbbiak szónoka, Tarnay Sándor földbirtokos, emelkedett szavakban adott kifejezést a község örömének a fölött, hogy a nagynevű főpapot és tudóst, költőt és hazafit kebelében tisztelheti. Püspök úrnak az üdvözlésre adott meleg válasza után fogatokra ült az egész sokaság, hogy

²⁷ Lajos-Mizse, Negyedik ülés, 1886. október 21. Dunamelléki Egyházkerületből. A Magyarországi Evang. Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve. Pápa 1886. október hó 18-24. napjain. Kiadta Tóth Sámuel konventi jegyző. Debreczen, 51.

²⁸ A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve 1887-1890. 1890. április 15–23. Debreczen 18, 93–94.

²⁹ Schola Lajosmizse, 1879–1899, 1887. március 14., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác. Az iskolák körüli veszekedések már Jászberényben is léteztek a két felekezet között. 1785-ben a reformátusok bepanaszolták a katolikusokat a püspök és a megye előtt, és kérelmezték saját gyermekeik saját kántorok révén történő tanítását. B/3 Ágensí levéltár, Intimata varia 1772–1786, I. kötet (35), 395, 396, 706, A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára.

bekísérje vendégét az ev. reform, leányegyház imaházához, hol a helyi presbitérium élén *Mészáros* János a kecskeméti anyaegyház lelkesze volt őt üdvözlendő. A mintegy 60—70 kicsiből álló hoszszú menetet 8 délczeg lovas legény vezette, ezt követte az iparosok testülete zászló alá sorakozva, az egész menetet pedig körülövezte az örvendező sokaság. Sokaságot mondtam, mert a még 25 évvel ezelőtt *puszt*a helyén, ma már egy egészen rendezett nagyközség áll, szép egyenes szabású, tágas utcákkal, melyeket csinos, részben városias külsejű házak szegélyeznek és a mi fő 6—7000-nyi népességgel. Valósággal amerikai rohamossággal fejlődik e telep, s a mi a legörvendetesebb, hogy népe magyar, a magyarfaj életképességének, fejlődésre alkalmas voltának fényes bizonyítékául. Azonban a nagy sokaság közt elenyészően kevés az ev. reform, vallású elem, 386 lélekszámból áll a kis leányegyház. De csekély számbeli ereje mellett e maroknyi nép vallásához, annak intézményeihez való meleg ragaszkodása által kívánja a számbeli hiányt pótolni.”³⁰

A következő híradásban már azt olvashatjuk, hogy: „a lajos-mizsei 5 pusztán levő nagyszámú gyermekek vallásoktatása céljából úti átalányul kér az egyházkerület a törtéti lelkésznek 100 frt a lajos-mizsei lelkésznek 240 frt, a jászkerekegyházinak 300 frt évi állandó segélyt”.³¹ Az általános szegénységet jelzi a református iskola 1891. évi segélykérelme, amit a község vezetősége 162 forinttal honorált.³² Az iskolaszék plébános elnöke azonban hiába hirdette a külterületi (tanyasi) iskolai állásokat, a nélkülözések és a csekély fizetés miatt folyamatosan tanítóhiánnyal küszködtek.³³

A 19–20. század fordulóján készült népszámlálási statisztika szerint a reformátusok számában folyamatos növekedés tapasztalható: 1893-ban már 588, 1903-ban 764, 1907-ben 873 és 1909-ben 983 református hívőt tartottak számon, bár a Váci Sematizmusokban

³⁰ „Püspöki látogatás a kecskeméti egyházmegyében”. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 34. évf. 39. sz. 1891. szeptember 27., 1280–1281.

³¹ A Magyarországi E. Ref. Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve. Budapest 1895. Évi Ápril 2-6. Napjain. Kiadta Tóth Sámuel konventi jegyző. Debreczen, 1895. 78. old.

³² Jász-lajosmizse, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye számvevőszék iratai, 1891–92., IV. 413., Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, továbbiakban PML.

³³ A Néptanítók Lapja folyamatosan közölt álláshirdetéseket a lajosmizsei külterületi iskolákba, ami mutatja, hogy a képzett tanítók hiánya még jobban hozzájárult a tanyán élő gyermekek elhanyagolt iskolázatásához és az analfabetizmushoz.

valamelyest eltérő számokat találunk.³⁴ Az anyakönyvi bejegyzések 1891-ből származnak, ekkor kilenc leányt és nyolc fiút kereszteltek meg, ami mutatja, hogy a reformátusok az 1890-es évek elején már elkezdték a hitélet szervezését, de erről más forrás nem maradt fenn, mint az akkori presbitérium összetétele. Házasságkötések, keresztelők és temetések szolgálatára lelkészek, „káplán-tanítók” és vendéglelkészek érkeztek a községbe. A katolikus papokhoz hasonlóan a református lelkészek is szolgálatot teljesítettek Ladánybenén és (Pusztá)Baracson, néha pedig még Kerekegyháza református híveit is szolgálták. Ismert, hogy a község már 1891-ben a református iskola segélyezésére és a kántortanító nyugdíjalapjára összesen 162 forintot különített el.³⁵ Az egyházkerület is érezte a tanítói állás fontosságát, mivel 1895-ben döntést hozott, hogy „Lajos-Mizsén 500 frt évi javadalommal tanító-káplánság állandósított”.³⁶

A gyülekezet első lelkése, Vitányi Bertalan (1853–1929?) 1895-ben érkezett a Monor melletti kis községből, Vasadról, ahol lelkész-tanítóként szolgált.³⁷ Érkezésekor, az 1895. január 1-én tartott ülésen választották meg az új presbitériumot: Vágó Gellért, dr. Kiss István, Nagy Kálmán, Kaszap Sándor és Ócsai Péter személyében, a póttag pedig Rádi László és Gál János.³⁸ Nem tudni mi okból, de Vitányit decemberben már Benedek Ede követte, aki szintén csak egy évet töltött hívei körében. Erről a rövid időszakról csak egy híradás ismert

³⁴ A reformátusok száma a Váci Sematizmusok szerint 1900-ig kevesebb, de 1910-ben már több mint a népszámlálási statisztikában, Schematismus cleri dioecesis Vaciensis Vác, 1885, 68, 1900, 78, 1903, 83, 1907, 85, 1909, 74. A konventi jegyzőkönyv szerint a lélekszám 800 fő. A Magyarországi Ev. Ref. Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1902. 29. 30. és május 1. napjain tartott ülésének Jegyzőkönyve. Kiadta Sass Béla konventi jegyző. Debreczen, 1902. 1902. április 29-30. Napjain, 237. old.

³⁵ Kimutatása Jászlajosmizse község iskolaügyi kiadásai és a tanítók fizetéséről az 1892-ik évre, 1891. november 2., Szórád főbíró, Piroška Gyula jegyző, Lajosmizse, Számvevőszék Iratai, PML, IV. 413, 1877–1933.

³⁶ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1894. október 27-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1894. 1894. november 1-én, 174.

³⁷ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve 1895. szeptember 21-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1895. szeptember 25, 94.

³⁸ Egyháztanácsi Jegyzőkönyv, 1895. január 1., Református lelkészi hivatal irattára, Lajosmizse. Itt szeretnék köszönetet mondani Bérczes Lajos tiszteletes úrnak, aki számomra lehetővé tette, hogy a református lelkészi hivatalban lévő történeti dokumentumokat és jegyzőkönyveket tanulmányozhassam.

a községi orvos felajánlásáról: „Lajos-Mizsén húsvétkor dr. Kiss István úr az úrasztalára kenyeret és bort adott”.³⁹ Benedek helyére hamarosan Pátkay János került, és már az 1897. április 4-i presbiteri gyűlésen az önálló tanítói állás kiírásáról döntöttek. Mivel az ehhez szükséges anyagi feltételeket a gyülekezet nem tudta előteremteni, egy kántortanítót fogadtak, akinek a temetések, az állami segélyek és a tanításért kapott pénz biztosította a jövedelmét. A korabeli statisztika jól mutatja a közösség lélekszámának változását. Újszülöttek 26, meghalt 10, házasságot kötött 6 személy, tanköteles fiúk 48, leány 43, összesen 91-en voltak; iskolába járt 27 fiú, 19 leány, összesen 46 gyermek; a 13-15 éves korosztály száma 52 fő volt.⁴⁰ Pátkay szorgalmazta templom felépítését, a tervet a budapesti Merl Kálmán készítette el, ám a lelkész az év végén, talán a spártai körülmények vagy az ellenséges hangulat miatt, eltávozott Kocsérra, majd onnan tovább Kőröshegyre.

Pátkay helyére Hegyi Károly kerekegyházi, illetve akkor még jászkeregyházi lelkész került. Ekkortól ismertek az egyház bevételei és kiadásai: az előbbi 1046 forint, az utóbbi 1196 forint. A bevételek nagyobbik részét a párbér (200 forint), adók (210 forint), községi és állami segély, (160, illetve 120 forint) adja. Érdekes módon a belterületi lakók adója 10 százaléka volt az állami adóknak, a külterületi („vidéki”) lakosoké pedig 25 százaléka. A kiadások legnagyobb részét a helyettesítő lelkész (500 forint) és a tanító éves fizetése (400 forint) jelentette.⁴¹ Az országos elégedetlenségi hullám jelezte a tanítói fizetések alacsony voltát.⁴² A segélyek kérelme folyamatos volt és az egyházkerület 80 forintos segélyt szavazott meg „Jász-Lajos-Mizsének templomalap-és tanító fizetésre”.⁴³

A gyülekezet 1898-ban döntött az önálló anyaegyházzá szervezésről, és az 5000 forint hitelről imaház és paplak építésére.⁴⁴ A lel-

³⁹ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1896. október 17-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1896. 1896. október 17-én, 45.

⁴⁰ Egyháztanácsí jegyzőkönyv, 1897. július 22., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁴¹ Egyháztanácsí jegyzőkönyv, presbiteri gyűlés, 1897. dec. 31. Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁴² *Kelemen Elemér*: A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből. Pécs, 2007, 119.

⁴³ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1897. október 23-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1897. 1897. október 27, 268.

⁴⁴ Egyháztanácsí gyűlés jegyzőkönyve, 1898. jan. 27., Református Lelkészi

kész adóemelésre tett javaslatát azonban a tagok többsége elutasította, az építkezést elfogadták.⁴⁵ Az egyetértés hiánya miatt Hegyi Károly is eltávozott, ezt ellensúlyozta, hogy ekkor fogadták fel Szabó Kálmánt kántortanítónak, majd pár hónap múlva új lelkészükről is szavazhattak.⁴⁶ A fülöpszállási lelkészt, Szűcs Kálmánt (1866-1927) nevezte ki a püspök adminisztrátornak, majd lelkésznek.⁴⁷ Szűcs és Szabó közös munkájának eredményeként lesz a leányegyházból anyaközség, és ekkortól válik nyilvánvalóvá, hogy a „8000 hívőt számláló róm. katolikus egyházzal szemben, elsőrendű valláserkölcsi és felekezeti érdek és kötelesség” lesz munkájuk.⁴⁸

Szűcs szorgalmazta a gyermekek folyamatos iskolába járását, megerősítve, hogy az iskolaév október 1-én kezdődik és májusig tart, a csütörtök kivételével „az eddigi viszonyokhoz képest”, ugyanis ezen a napon tartották a hetipiacot, és ezt úgy a katolikusok, mint a reformátusok elsődlegesnek tartották.⁴⁹ Az anyásítás sikerét mutatja, hogy az egyházkerület elfogadta a lelkész díjazását a következő kitételrel, „1. a lelkészi javadalmat 1200, illetőleg 1600 koronára az állam egészíti ki: 2. az 1895-iki konvent határozata értelmében: a stóla meg nem fizetése a keresztelés és esketés akadályául nem szolgálhat”.⁵⁰ Érdemes ezt összevetni az 1909 elején ismert adatokkal: a lelkész éves fizetése a fűtési átalánnyal együtt 1080 korona volt, a tanítóé szintén ugyanennyi, a harangozó évente 80 koronát, a takarító 180

Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁴⁵ Egyháztanácsi közgyűlés jegyzőkönyve, 1898. febr. 20., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁴⁶ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1898. júl. 10., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse. Szabó Kálmán református kántortanító (1873–1952), felesége Cseh Judit (1874–1953), lányuk, Mária (1900–1975), aki apja foglalkozását követve szintén tanítóként dolgozott.

⁴⁷ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1899. október 21-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1899. 1899. október 24., 155.

⁴⁸ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1899. október 21-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1899. 1899. október 26., 180-181.

⁴⁹ A lajosmizsei ev. ref. egyház presbiteri és közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1905. április hó 30-ától 1927 Szept. 11-ig bezárólag, Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵⁰ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1900 október 20-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1900. október 25., 212.

koronát kapott évente (150 korona a 10000 korona tőkesegély éves törlesztésére kellett, az irodai költségek és iskolai felszerelések összkiadása egész évben csak 30 koronát tett ki)!⁵¹ A bevétel ugyanekkor 2543 korona volt – takarékbetétből (800 korona), a községi iskolai segélyből (200 korona), a perselypénzből (40 korona) és a harangozásból (100 korona) –, további forrás a különböző egyházadókból (állami adó, párbér, felpárbér stb.) származott.⁵²

A templom építése

A templom építéséhez a lelkész segélykérelmét a község katolikus többségű képviselőtestülete elutasította, arra hivatkozva, hogy a hívők építsék fel templomukat vagy vegyenek fel kölcsönt. Ám ezt az egyoldalú döntést Szűcs a bíróságon megtámadta, és a pert meg is nyerte, igaz a juttatott segély összege minimális volt. Természetesen csak egy nagy összegű kölcsön felvétele tette lehetővé az építkezést, de a lelkész ebben is sikeresnek bizonyult, mivel a község határán kiépült klábertelepi szőlőbirtok intézője (Szente János) 4000 korona kölcsönt évi hat százalékos kamattal biztosított.⁵³ Az agilis Szűcs országos segélyakciót is indított, aminek gyümölcseként 1383 forint (2766 korona) gyűlt össze. Ez már azért is külön említendő teljesítmény, mert a katolikus templom építésének két évtizedes pereskedés lett a vége, amit egyrésről a hanyagság, másrésről a „téglaper” ügye okozott. Az idősebb lakosok között a ma is elevenen élő téglaper a katolikus templom építését, majd az utána következő évtized jó részét átszővi. Röviden: az eset nem csak arról szólt, hogy a tégláégető mester a meghatározott mennyiségű téglánál jóval több téglát égetett ki, amit aztán önkényesen áruba bocsájtott másoknak, hanem a templom átadásakor kiderült részlegesen elvégzett munka is rossz viszonyt eredményezett.⁵⁴

⁵¹ A lajosmizsei ev. ref. egyház presbiteri és közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1905. április hó 30-ától 1927 Szept. 11-ig bezárólag, Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵² A lelkészek fizetésemeléséről és a korábbi, 1898. évi XIV. törvénycikk módosításáról az 1909. évi XIII. törvénycikk rendelkezett, amely szerint a kézbesítéssel rendelkezők éves fizetése 1600 koronára emelhető. Fontos kitétel volt azonban a gyülekezet minimum 800 fős lélekszáma, valamint a lelkész fizetéséhez való 800 koronás gyülekezeti hozzájárulás. Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1993. 145.

⁵³ Jegyzőkönyv presbiteri gyűlés, 1902. július 6, Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵⁴ A téglaperről és az építést követő konfliktusokról bővebben l. Kürti: Lajosmizse I., 2019. I. 469-471.

Talán ennek a negatív fejleménynek is köszönhető volt az, hogy Szűcs Kálmán még nagyobb lendülettel folytatta egyházépítő munkáját, aminek köszönhetően Kerekegyháza leányegyházat Lajosmizséhez csatolták.⁵⁵ A templom további rendezése is gyorsan haladt: padokat és szószéket rendeltek, a kiskisgyőri harangöntőtől pedig harangot vásároltak. Ettől kezdve megpezdült az egyházi élet, az állandó presbiterek személye – köztük például tehetős gazdák (pl. Kónya Pál), Bende István, Pinczés Gyula és Sury József tiszteletben álló kereskedők – státuszt jelentett a hívek, ám kevésbé a község vezetése előtt. A templom ünnepélyes felszentelésére 1902. szeptember 28-án került sor, amire Ádám Kálmán kecskeméti esperest kérték fel. A meghívott vendégek közt találjuk a kecskeméti főjegyzőt, a járásbíró, jászberényi, dabi (dömsödi) és kiskunfélegyházi lelkészeket, több távoli, valamint helyi adakozót és földbirtokost. Ez utóbbiakat a katolikus Mizsey Péter és János, valamint Geréby Gyula képviselte; a szintén katolikus Tarnay Sándor 40 korona adományt ajánlott fel. Darányi Ignác vallás- és közoktatásügyi miniszter táviratban üdvözölte a templomszentelést, a szomszédos Örkénytábor földbirtokosa, Pálóczy Horváth Istvánné Katona Ilona egy díszes ezüst keresztlődényt adományozott az alkalomra. A vendégeket húsz fős díszes lovas bandérium fogadta a község határánál, ami kiemelkedő gesztus volt, mivel ez a szokás a katolikusok ünnepeket és díszfogadásokat, a 20. század húszas éveitől pedig inkább már csak a szüreti felvonulást jellemezte. Az istentisztelet utáni díszebéden mintegy 120 vendég vett részt, utána egész éjjel folyt a táncmulatság, melynek kiadása 178 korona volt, bevétele viszont már 356 koronát tett ki. A felekezetek között kialakult ellenséges hangulatot a következő szűkszavú mondattal rögzítették a presbitériumi jegyzőkönyvben: a „róm. kath. egyház távolmaradt”.⁵⁶ Természetesen voltak a felekezeti békétlenségnek előjelei is, ami erősíti azt a nézetet, hogy az ellentétek egy korábbi öröklött megnyilvánulásának a felszításával is számolnunk kell.⁵⁷ Például az új lelkész megérkezésekor foglalkoznia kellett a presbitériumnak egy kényes ügygel, amikor 1902-ben a

⁵⁵ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1901 október 18-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1901. október 24., 161.

⁵⁶ Emléklap, Presbitériumi Jegyzőkönyv, 1902. szeptember 29, Református Lelkesi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵⁷ Hasonló, ám jóval korábbi ellentéteket elemez Bagi Gábor a kiskunhalasi reformátusok és betelepülő katolikusok között a 18. század végéről. Bagi Gábor: Kiskunhalas társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, in: Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): Kiskunhalas története 2. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2001, 380.

katolikus káplán (Mácsay Károly) „egy reform. vallású iskolás gyermeket az utcán, mert adjon Istennel köszönt felpofozott.”⁵⁸ Ritkán más tettlegességre is sor került: a református gondnok fia egy katolikus legénnyel verekedett, amiért a felekezetek vezetősége egymásra mutogatott.⁵⁹

Ennek ellenére nyilvánvalóvá vált, hogy a lelkes tiszteletes és hű tanítótársa a fiatalokkal közvetlen és jó kapcsolatot tudott kiépíteni, a 900 főre duzzadt egyházközségben a gyermekek száma meghaladta a százat (68 fiú, 60 lány).⁶⁰ Nekik köszönhetően két református lajosmizsei fiatalember elvégezte a teológiát, és a lelkészi hivatást választották (Takaró Károly, Tamás Sándor).⁶¹ 1911-ben vették fel a templomajtó fölötti, ma is olvasható szöveget (Az igaz Istennek), amely 40 koronába került. A következő évben az egyház 175 választótaggal rendelkezett, akik bekerülhettek a választói névjegyzékbe (ezeket természetesen mind összevetették a hivatalos adófülkönyvekkel is). A fejlődést úgy a szükség, mint a hatósági felügyelet is befolyásolta. Például a kerületi tanfelügyelőség több hiányt feltárt az iskola régi épületében, ami miatt az egyháztanács egy új iskola építését határozta el 14.000 korona segély felvételével. Amde az eredeti összeg helyett a gyülekezet csak 6.000 koronát kapott, ezért az egyházközség tulajdonában lévő földrészből egy 400 négyszögöles telket áruba bocsájtott.⁶² Azonban így is nehézségek akadtak, és a kamatok kifizetésére folyamatosan segélyért folyamodott az egyházkerülethez, amit jóvá is hagytak. Azonban tény: az építkezések és a kölcsönök miatt súlyos anyagi válság keletkezett. Szűcs Kálmán úgy a politikai községgel, mint a katolikus vezetéssel összetűzésbe került, amikor a községi főjegyző elrendelte a református temető fáinak kivágását, ami jelentős összegtől fosztotta meg a református gyülekezetet.

⁵⁸ Presbiteriális ülés jegyzőkönyve, 1902. május hó 11., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵⁹ Kaszap Antal ügye, Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1902. október 19., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁶⁰ Ádám Kálmán szerk., A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület Névtára az 1905-ik évre. Budapest, 1905, 78-79.

⁶¹ Takaró Károly 1909-ben született és 1928-ban iratkozott be a pesti teológiára. Pesterzsébeten szolgálta híveit 38 éven keresztül, 1984-ben hunyt el. Tamás Sándor 1946-ban lett teológushallgató Budapesten, 1956-ban Angliába emigrált, és ott folytatta lelkészi, kiadói és írói tevékenységét. Családnevét Tamásról Lajossyra változtatta szülőhelye iránti tisztelete jeléül.

⁶² Az egyházi telek eladását először a Kecskeméti Egyházmegye, majd 1911. október 26-i közgyűlésén a kerületi konvent is helybenhagyta. A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve 1911. október 21-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1911. 66.

Szűcs bíróságon keresett jogorvoslatot, és így módon az elvitt fának a felét az egyház visszakapta.⁶³

Az első világháború, mint minden közösségben, Lajosmizsén is éreztette hatását, és 1915. március 15-én már egy szomorú döntést hoztak az első elesett hősök emléktáblájának felállításáról. A háborús viszonyok, majd a pénzváltás miatt ezt az emléktáblát csak jóval később, 1934 májusában avatták fel.⁶⁴ 1916. november 16-án vitték el a harangot a toronyból, amit a templom építésének évében öntettek, az utolsó harangozást a hívek sírva hallgatták végig. Később az egyháztanács megismételte, hogy a templom 285 kg súlyú harangját „hazafias jótékony célra” ajánlották fel, majd felolvasták a katonai parancsnokság köszönőlevelét.⁶⁵ A harangok elvitele szimbolikusan jelezte a dualista korszak végének közeledtét és a viláégés következményeit, több tucat hősi halott, sok rokkant és sebesült lett a református közösség vesztesége.⁶⁶ Az életképes férfiak számának csökkenése, az élelmiszerek és árucikkek általános hiánya az egész településen, sőt országosan is megnehezítette az emberek életét. A tanácsköztársaság utáni helyzetet jellemzi, hogy a lelkész nyilatkozatot kért az egyháztanáctól maga és tanítója viselkedéséről a kommunizmus idején, amiről ez maradt fenn:

„Az egyháztanács kijelenti, hogy úgy a lelképásztor Szűcs Kálmán, mint a kántortanító Szabó Kálmán a kommunizmus ideje alatt mindig a legkorrektebbül viselkedtek; se a kommunizmus iránt rokonszenvet nem mutattak, se azzal szemben való magatartásukkal az egyháznak kárt nem okoztak”.⁶⁷

A felekezeti villongások felerősödése

A 20. század elejének szellemiségét jelzi, hogy Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének lapjában az Új Korszak az első oldalán közölte az oktatásügy reformjára tett javaslatát: „Követeljük a közoktatás államosítását, minden felekezeti tendenciának az iskolából való kizárását, a tanítók és tanárok gazdasági helyzetének gyökeres javítását és mindennek előfeltételeit: az általános, egyenlő és titkos

⁶³ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1913. szept. 28., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁶⁴ Egyházközségi gyűlés jegyzőkönyve, 1934. március 11., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁶⁵ Református egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1916. dec. 8., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁶⁶ Egy tehetős református gazdacsalád hősi halottjának naplóját l. *Kürti László – Papp Klára*: „Már az ember is állatnak van számítva” – ifj. Kónya Pál (1899-1918) első világháborús naplója. *Cumania*, 28. (2018). 217-236.

⁶⁷ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1921. jan. 16., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

szavazati jogot.”⁶⁸ Ez a hangnem a református lelkészek és tanítók véleményét is kifejezte, illetve régebbi protestánsellenes sérelmek hangoztatásának a lehetőségét is magában rejtette. Ezt érezhetjük helyi szinten abból is, hogy Szabó tanító az állami iskolákban bevezetett ima ellen emelte fel szavát, amit az iskolaszék elnöke, a községbe frissen kinevezett Mihálovits Ernő plébános (1873 – 1951), vele a tanítói kar és a katolikus többségű községi vezetés, határozottan visszautasított.⁶⁹ Szabó kénytelen-kelletlen az egyházmegyéjéhez fordult, amely bár az „imasérelmet” jogosnak vélelmezte, elhárította a döntést, sőt, a kérdést az egyetemes református egyházkerület közgyűlése sem tartotta annyira fontosnak, hogy tárgyalja.⁷⁰

Az állami iskolákban bevezetett imák, köszönés és kereszttetés előírt formája ellen Szűcs tiszteletes is lázongott, mivel – szerinte – ez a református gyermekeket „legalábbis külsőleg elkatolizálja”.⁷¹ Nem kizárt, hogy felsőbb nyomásra történt, hogy a két egyház vezetői egy-két esetben kisebb gesztusokkal próbáltak egymáshoz közeledni, amely azonban kevés valós eredményt jelentett. Annak ellenére, hogy Mihálovits a református és katolikus vegyes házasságokat nem szívelte, hajlandó volt abban az esetben összeesketni a két fiataalt, ha azok a főszolgabírói hivatalnál hitelesített nyilatkozattal vállalták születendő gyermekük római katolikusra keresztelését.⁷² Tette mind-

⁶⁸ Új Korszak, 3. 1. (1910). 1. (X. 14.).

⁶⁹ Mihálovits Ernő szegedi születésű volt, középiskoláit is ott végezte, Vácott járt teológiára, 1896-ban szentelték pappá. Korai állomáshelyei: Kosd, Csépa, Kunszentmiklós, Kiskunhalas, Majsa, Nagykáta és Kiskunfélegyháza, 1904 és 1912 között Rákóczipfalva. Zsinati vizsgát tett 1899-ben, és 1911-től tiszteletbeli esperes. 1913-ban került Lajosmizsére, 1928-ban szentelték kanonokká.

⁷⁰ A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve 1914 október 31-én továbbá november hó 1-ső és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1914. november 13., 188.

⁷¹ Egyháztanácsí jegyzőkönyv, 1913. dec. 7., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse. A felekezeti ellentétre utal Ungvári Mária rövid visszaemlékezése is, l. Dr. Karácsonyi Józsefné Ungvári Mária: „Hogyan lettem kálvinista?”. Radostyáni Sion, 10. 1. (2002). 8.

⁷² Ez történt Harsányi Gyula református kövácsmester és Kovács Erzsébet katolikus háztartásbeli házasságkötésekor, 1913-ban, mely után egy nappal a következő szöveget foglalták írásba: „Nevezettek az alsódbasi járási főszolgabírónál 3863/a. számú nyilatkozatukban megegyeztek abban, hogy házasságukból születendő mindkét nembeli gyermekek a katolikus vallást fogják követni. Lajosmizse, 1913. XI. 12. Mihálovits Ernő”. Másolat a szerző tulajdonában. A felekezet közti házasság miatti nézeteltérések már a dualizmus időszakában is nagy vitákat váltottak ki, amelyeket az 1868. évi 53. törvény sem tudott eltüntetni, s majd csak a polgári házasságról alkotott 1894. évi 31.

ezt nyilvánvalóan nem az 1894. XXXII. törvény szellemében, amely engedélyezte a szülői döntést a gyermekek vallását illetően, hanem X. Pius „*Ne temere*” dekrétumában foglaltaknak megfelelően, és így folytatódhatott egy történelmileg kierőszakolt és kontrollált „*reverzális hajsza*”.⁷³

A háború után lassan konszolidálódó politikai és gazdasági helyzet ellenére a felekezeti villongások felerősödését olvashatjuk a plébános kifakadásában, szó szerint, hogy „Luther egy kurvás barát, Kálvin pedig egy féleszű pap volt”, mire a református egyháztanács arról döntött, hogy az esperes „köztudomású református ellenességét és kifakadásait” nem tűri tovább, és a püspökhöz fordulnak segítségért.⁷⁴ A már-már országos szinten is elhíresült lajosmizsei felekezeti viták miatt a plébános nyilvánosan bocsánatot kért kijelentéseiért.⁷⁵ Ezt a gesztust az egyháztanács megvitatta és a „felekezeti béke” megtartására hivatkozva elfogadta.⁷⁶

Mihálovits nemcsak helybéli intézményekben vállalt vezető pozíciót (képviselőtestület, iskolaszék, Gazdakör), hegemoniájának a kiépítését több minden segítette. Apátplébános lett, titkos tanácsnoki pozíciót kapott, kisnemesi előnevű nyugalmazott tábornok bátyja (Mihálovits Zoltán) révén a legmagasabb politikai körökben mozgott, amely egy helybeli vagy környékbeli lelkésznek sem adatott meg.⁷⁷ A klerikális bázis ilyen széleskörű formális-informális kapcsolatrendszere jól látható Giczi Zsolt tanulmányában, mivel a miniszteri és államtitkári pozíciókat betöltők többségében római katolikusok voltak, ami Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye vezető tisztségviselői esetében is bizonyított.⁷⁸ A plébános adott a látszat megőrzésére,

törvény hozott megnyugvást. Lásd erről: Balogh, 2010. 21–22.

⁷³ Raffay Sándor: A vegyesházasságról. Tanulmány. Budapest, 1934, 8.

⁷⁴ Református egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1923. febr. 15., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁷⁵ Az esetet mint a reformátusok kis győzelmét citálja *Pezenhoffer Antal*: A magyar nemzet történelme. A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe. I. kötet. Csolnok.1993. 66.

⁷⁶ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1923. márc. 25., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁷⁷ Kapcsolatai között említhető például Bangha Béla, Fáy István főispán, vitéz Endre László vagy Szánthó Pál főszolgabíró neve. Mihálovits sógora a legitimista politikus Kóródi Katona János, aki 1931 és 1936 között országgyűlési képviselőként lelkes tagja volt az Ébredő Magyarok Egyesülete országos választmányának. 1932-ben Mihálovits ünnepi misét celebrált József királyi herceg tiszteletére, aki hadirokkantaknak adott át kitüntetést. Az 59 éves tábornokot „Szlaviczai és görcsönyi” előnévvel temették el 1934-ben.

⁷⁸ Giczi Zsolt: Felekezeti viták a katolikusok és a protestánsok érvényesülési lehetőségeiről a Horthy-korszakban. *Aetas*, 25. 1. (2010). 28.

pláne vendégek előtt, és nyilvánosan nagy előszeretettel hangoztatta a két felekezet békés együttműködését. Amikor Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke a községbe látogatott, Mihálovits beszédében „a református és katolikus magyarok testvéri érzését” emelte ki, amire Ravasz püspök így válaszolt: „Valóban meg lehet és meg is kell értenünk egymást, keresztyén egyházaink között sokkal több alapvető, fontos igazság van, ami összeköt és eggyé tesz bennünket, mint amennyi elválaszt”.⁷⁹

A reformátusok közösségének akadtak bőkezű támogatói, igaz ők többségében a felekezet tagjaiból kerültek ki. Amikor az első világháborúban elvitt harangjukat pótolták egy újjal, az adakozók közt egyedüli katolikusként találjuk Budai Péter malomtulajdonost, az örkényi Pálóczi-Horváth családot és két református helyi nagygazdát, Kónya Pált és a kétlaki életet élő (nagykőrösi és lajosmizsei) M. Kovács Károlyt.⁸⁰ Mások szintén adakozással segítették a kisebbik felekezetet; 1923-ban Tiszavölgyi Miklós elhalt postamester özvegye 20.000 korona alapítványt tett a református iskolába járó szegény gyermekek javára, amihez 10.000 koronával Szűcs Kálmán lelkész is hozzájárult.⁸¹ Tudni kell azonban, hogy minden koronában elhelyezett alapítvány elértéktelenedett néhány év múlva a pengőre való átváltáskor.

Mint arra már fentebb utaltam, a református egyházközség és a község politikai vezetőségének viszonya sem volt felhőtlen. Például a református egyház a birtokához tartozó hat kataszteri hold földet 1920-ban haszonélvezetre átadta a községnek, de két év elteltével visszakérték, ami újabb pereskedéssel végződött, és végül 1926-ban a földterületet a református egyháznak ítélték örök tulajdonul. Ebből aztán egy hold haszonélvezetét a kántornak ingyen, ötöt pedig a lelkésznek holdanként 1 millió koronáért haszonbérletbe adtak, azaz nem teljesen annyit, mivel egy része vizes volt, így a lelkész a presbitériumi döntés értelmében ingyen használhatta az egész területet.⁸² Szűcs olyannyira elkötelezettje volt gyülekezetének, hogy családot sem alapított, testvéreinek és barátainak, a híveinek élt. Az első világháborúban egy nemes gesztussal fiává fogadta Kurucz Pál hősi halott árváját, Pált, akiből aztán állatorvos lett Köröstarcsán. Szűcs sokat

⁷⁹ Reformátusok Lapja, 11. évf. 25. szám, 1925. június 21., 2-3.

⁸⁰ Gyarmathy László: A lajosmizsei református egyház rövid története, Kézirat, 1967. 2. A Reformátusok Lapja viszont arról tudósított, hogy a „világháborút megjárt harang... hazatért”, tehát visszakapták azt. Harangszentelés Lajosmizsén. Reformátusok Lapja, 11. évf. 25. szám, 1925. május 31., 6.

⁸¹ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1923. dec. 11., Református lelkészi hivatal irattára, Lajosmizse.

⁸² Mészáros István: Szűcs Kálmán emlékezete. Lajosmizse: Lajosmizsei Egyháztanács, 1927.

betegeskedett, és amikor 1919-ben József testvérét a románok kiutasították Nagyváradról, befogadta az egész családot. A lelkész betegsége miatt már munkáját sem tudta ellátni, megoperálták a budapesti Verebélyi-klinikán, ámde betegsége olyan súlyos volt, hogy sebtében hazahozták Lajosmizsére, ahol pár órával később, 1927. június 7-én elhunyt.⁸³

Új lelkészek és új felekezeti problémák

Szücs halálával végleg lezárult a lajosmizsei református egyházközség úttörő korszaka. A felekezeti kettéosztottság és az ezt alapvetően meghatározó konfliktus a helyi kultúra részeként azonban továbbgyűrűzött, ami Mihálovits részben morális elkötelezettségében, részben igen harcos szerepvállalásában tükröződött.⁸⁴ Valójában nyílt politikai, sőt egyenesen pártpolitikai szerepvállalása emelte ideológiai küzdelmét községe határain kívülre, ami tényleges politikai katolicizmusát hirdette.⁸⁵ Vele szemben a reformátusok inkább a hallgatóságos beleegyezést, mintsem a konfliktust vállalták fel. Tovább fokozta a felekezet bizonytalanságát, hogy Szücs Kálmán helyét Mészáros István vette át ideiglenesen, majd Szabó Kálmán „orgonista kántor-tanító” jelentette be, hogy 34 évi munkálkodás után nyugalomba vonul.⁸⁶ Néhány hónap után a kecskeméti segédlelkész, Ikafalvi Farkas Béla, akit az utókor „aranszajú és gyökeréig kálvinista” papként emlegett, érkezett az egyház élére.⁸⁷ Farkast 1928. november 11-én a budapesti Kálvin-téri református istentisztelet alkalmával szentelték fel lelkésszé, lajosmizsei hivatalát 1927 decemberében foglalta el. A békés felekezeti együttélés jövőjét csillantotta fel az esperesplébános, amikor a következő, igencsak kétértelmű mondattal üdvözölte Ikafalvi érkezését: „Rákosi Jenővel tartok...botbüntetést érdemel az a pap, aki a másik felekezet dolgába ártja magát”.⁸⁸

Ikafalvi Farkas jó szervezőképességű lelkészként azonnal neki-vágott a munkának, vezetése alatt döntöttek a villany bevezetéséről az iskolába, a tanítói lakba és a lelkészlakba (a telefont majd csak

⁸³ Mészáros, 1927. 20.

⁸⁴ A két világháború közötti időszak európai és magyarországi politikai katolicizmusáról lásd a tanulmányokat, köztük Wolfram Kaiser–Helmut Wohnout eds.: *Political Catholicism in Europe 1918-1945*. London, 2004. Lásd még Fazekas, i. m.

⁸⁵ A két világháború közötti politikai katolicizmusról vagy másképpen a katolicizmus politikai mibenlétéről l. bővebben *Martin Conway: Catholic Politics in Europe, 1918-1945*. London, 1997; és Kaiser and Wohnout, i.m.

⁸⁶ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1927. aug. 6., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁸⁷ Gyarmathy László, 1967. 2.

⁸⁸ Reformátusok Lapja, 14. évf. 49. szám, 1927. december 11. 260.

1937-ben kötötték be). Szigorúan követelte a gyermekistentiszteleteken való rendszeres részvételt és támogatta a fiatal Harkay Ambrus kántortanító kinevezését, a nyugalomba vonuló Szabó Kálmánt pedig sokévi munkássága elismeréséül a presbitérium egyháztanácsossá nevezte ki.⁸⁹ Döntésének hamar személyi következménye lett, mivel kiderült, hogy az előző kétévi elszámolások szerint Szabó az egyháznak több mint 1000 pengővel tartozott. Nyilvánvalóan a kedvezőtlen pénzügyi helyzet is megkövetelte a vezetőségtől azt, hogy a nyugdíjas kántortanítótól a hiányzó összeget behajtsák – ekkorra az egyházközség anyagi helyzete katasztrofálissá vált. Tetézte ezt még a kecskeméti egyházközségtől vásárolt mintegy két katasztrális hold megvétele, amiért 3000 pengőt fizettek.⁹⁰ A felvett kölcsönök után fizetendő kamatok miatt az adósság egyre halmozódott, ugyanis az eredeti 13000 pengő összegből csak 8000-et tudtak előteremteni, a maradékot pedig a tagságra hárították, és egyházadó formájában beszedték.⁹¹ A pénzhány lehetett az egyik oka annak is, hogy a református temetőben egyfajta temetkezési hierarchia uralkodott el annak megfelelően, hogy hol helyezkedtek el a sírok: „elől a kapunál 30 pengő, hátrább pedig, ha valaki nem akarja, hogy a többi megkezdett sorba temessék halottját, 20 pengő sírpárt tartozik fizetni”.⁹² Mindezen helyi problémákat feleltette, hogy 1928 júniusában Raffay Sándor evangélikus püspök a községbe látogatott, ahol a reformátusok nagy ünneplésben részesítették, a vendégek között találjuk Szántó Pált, az alsódabasi járási főszolgabíró és Héjjas Ivánt, országgyűlési képviselőt.⁹³

Ikalfalvi buzgóságát jelzi a vallásos esti gyülekezetek szervezése, amelyen „Dőre Márton és Jóvan Áron” című füzeteket osztott szét a megjelenteknek.⁹⁴ A botrány nem maradt el, az iromány terjesztését Mihálovits plébános úgy értelmezte, hogy a katolikus híveket a protestánsok „erőszakkal hurcolják” el a vallásos estélyükre, és kérel-

⁸⁹ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1927. szeptember 18., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹⁰ A földterület Szűcs Kálmán lelkész hagyatéka volt, amit a kecskeméti egyházközség kezelt alapítványként. 1936. november 20-i egyházkerületi döntés. A Dunamelléki Református Egyházkerület 1936. évi november hó 19. és 20. napjain tartott rendes közgyűlésének és 1936. évi egyházkerületi tanácsi és bírósági üléseinek jegyzőkönyve. Budapest, 1936., 113.

⁹¹ Egyházközségi közgyűlési jegyzőkönyv, 1928. szept. 9., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹² Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1929. febr. 3., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹³ Harangszó, 1928. június 10. 188.

⁹⁴ A Mányon szolgáló Papp Albert hitvitázó könyveiről van szó. „Az első, Dőre Márton felekezetnélküli akar lenni” című, 1897-ben jelent meg a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványaként.

mezte Szántó Pál járási főszolgabíró a két felekezet közötti ellenségeskedés csitítására.⁹⁵ A főszolgabíró helyi látogatásának nem lett jó vége, mert a plébános kijelentette, hogy „a lelkésszel nem tárgyal, s tőle semmiféle elégtételt nem fogad el”.⁹⁶ A helyzet súlyosságát jelzi, hogy a soron következő presbiteri gyűlésen Kiss Zsigmond abonyi lelkész, a kecskeméti egyházmegye esperese kimondta Ikafalvi Farkas Béla felelősségét, és intésben részesítette.⁹⁷ A felekezetek közti ellenségeskedés folytatását bizonyítja az a tény, hogy a helyi MOVE zászlószentelési szertartására Ikafalvi helyett a nyíltan antiszemita országgyűlési képviselőt, Kontra Aladár óbudai lelkészt kérték fel. A presbíterek ehhez csak a következő kitétellel járultak hozzá: „a „fohászt és előimádságot a helyi lelkész mondja, míg a beszéd megtartását és az áldását Kontra Aladárnak engedik át...amennyiben a helyi lelkészt mellőzik, az egyház a zászlóavatás ünnepségétől távol tartja magát”.⁹⁸ A konfliktust az sem enyhítette, hogy az egyik presbiteri tag (Sury József) a MOVE elnökségi tagja is volt egyben. Nyilvánvalóan ez az elkötelezettség papjuk mellett még jobban elmérgesítette a pattanásig feszült viszonyt, és Mihálovits, aki Ikafalvival nyilvánosan csak az Ipartestület székházának avatásán jelent meg együtt, minden erejével a református lelkész eltávolítására törekedett. Az esperesplébános a célját hamar elérte: 1929 decemberi egyháztanácsai gyűlésen a lelkész könnyekkel küszködve bejelentette lemondását és távozását Lajosmizséről.⁹⁹

A plébános szemében a másik nagy túska a református oktatás és a felekezet tanítóinak jelenléte volt.¹⁰⁰ Egy a főispánhoz írt bizalmas levelében például elutasította a ladánybenei református tanító kinevezését, úgy érvelve, hogy a megyei tanfelügyelő a „vallási villongás csíráját a lakosság közé” elvetette, mivel „midőn 17 reform. tanuló jár az iskolákba, mikor ezen 18 közül 12 lelencz gyerek, kinek szülei

⁹⁵ A főszolgabíró jelentésében a református lelkészt okolta az egészért, akinek elhelyezését javasolta, levél, 1929. február 25., Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának iratai, Bizalmas iratok, PML IV. 401a, Pest Megyei Levéltár.

⁹⁶ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1929. febr. 22., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹⁷ Presbiteri gyűlés jegyzőkönyv, 1929. márc. 10., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹⁸ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1929. szept. 8., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹⁹ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1929. december 15., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

¹⁰⁰ Mihálovits plébános levele a püspökségre, 1927. jan. 2., Schola Lajosmizse, 2340/1927., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

nem is járulnak hozzá a község teherviseléséhez.”¹⁰¹ Hanauer püspökkel való jó kapcsolata miatt Mihálovits reménykedhetett a kedvező döntésben, ami számára legtöbbször pozitív következményeket eredményezett. Nyilvánvaló, hogy mindezért az esperesplébános buzgón végrehajtott minden püspöki utasítást, sőt még túl is tett azokon.¹⁰²

Amikor például a szomszédos ladánybenei hívek egy református tanító mellett tették le voksukat, az iskolaszék elnök-plébánosaként Mihálovits a jelenlévő kecskeméti tanfelügyelőt (Hercsuth Kálmán) „vastagnyakú lutheránusnak” nevezte, és az összetűzést így örököltette meg jelentésében: „8 emberemmel kivonultam a teremből, mire a tanfelügyelő 7 iskolaszéki taggal megválasztotta a ref. tanítót”.¹⁰³ Mihálovits Ernő, aki ekkor már kanonoki címet is viselt, minden fórumon próbálkozott igazát érvényesíteni, és hosszú tiltakozó leveleket küldött a püspökének, a vármegyei közigazgatási bizottságnak, a minisztériumnak.¹⁰⁴ Így érthető meg Mindák Béla tanító esete, aki nemcsak református hite miatt, hanem „a tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartásáért” lett eltávolítva.¹⁰⁵ Úgy tűnik, hogy a református tanítók eltávolítása a klérus részéről nemcsak itt, máshol is bevált módszer volt.¹⁰⁶

Ikafalvi eltávolítása után 1930 áprilisában már a harmincéves Benkő Barna lelkészt találjuk Lajosmizsén. Az új lelkész a község vezetőségével és ami ennél fontosabb, a plébánossal és a hatása alatt levő civil szervezetekkel megpróbált jó kapcsolatokat kiépíteni. Vállalta például a helyi dalárda zászlójának megáldását a következő év szeptemberében. Ezt a mozzanatot az teszi érdekessé, hogy a Dalárda két évvel korábban, pünkösdi vasárnapján tartotta meg ünnepélyes műsorral és díszebéddel egybekötött zászlószentelési ünnepélyét. A díszvendégek közt a megye legfontosabb politikai potentátjait találjuk, Fáy Istvánt, Kecskemét főispánját, Preszly Elemér Pest megyei

¹⁰¹ Mihálovits Ernő levele a Főtisztelendő Prelátus Úrhoz, 1928. nov. 7., Főispáni Bizalmas Iratok, IV.401., PML.

¹⁰² A püspök tevékenységéről I. Lénár Andor: A Váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején. (1919–1942). Pécs, 2017.

¹⁰³ Mihálovits tiltakozó levele a püspöknek, 1928. dec. 11., Schola Lajosmizse, 6035/1928, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

¹⁰⁴ Mihálovits Ernő négy oldalas levelének másolata Pest vármegye közigazgatási bizottságához, 1929. december 3., Helytörténeti Adattár, Lajosmizse.

¹⁰⁵ Mindákot 1921-ben rövid időre elbocsátották állásából emiatt, de kérvényezte alkalmazását Ladánybenére, amit a tanfelügyelőség engedélyezett. 1930. júl. 4., Schola Lajosmizse, 3943/1930., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

¹⁰⁶ Kósa említi gyulai monográfiájában a kommunista vádaskodás toposzát, Kósa László: A gyulai református egyház története - Gyulai füzetek 7. Gyula, 1994, 136.

főispánt, valamint több kormányzati tisztviselőt, képviselőt, járási főszolgabírót és egyedüli egyházfiként Mihálovits Ernő lajosmizsei kanonokot, esperesplébánost.¹⁰⁷ Ebből a névsorból nyilvánvaló a református egyház tagságának és a lelkészének teljes mellőzése, azonban Ikafalvi távozása és az új lelkész érkezése a községben új helyzetet szült, a dalárda vezetője, az agilis ügyvéd, Vályi Béla, igen diplomatikusan felkérte a lelkészt a dalárda zászlójának megáldására. A rítus megtörténtét egy archív községi fotó bizonyítja, ám a katolikus papot és a református lelkészt hiába keressük rajta, úgy látszik egyikük sem vállalta a fényképezést.¹⁰⁸

A község szélsőséges megnyilvánulásba csapó espereskanonokja a felekezeti egyeduralmat sikeres politikai programmá tette nemcsak egyházában, hanem az iskolai életben is: így a katolicizmust, a nemzeti szimbólumok tiszteletét, ideértve a korszak uralkodó trianoni-irredenta kultuszát is szervesen beépítette a keresztény-konzervatív pedagógiába is. Így érthető meg a plébános erőteljes fellépése a keresztellenes iskolatermek református tiltakozással kapcsolatos konfliktusban. Az új központi iskola felépülésekor a plébános feszületek kifüggesztését rendelte el, amit a lelkész azonnal megvétőzött, arra hivatkozva, hogy az iskolák állami és községi jellegűek, így nincs helye semmiféle felekezeti szimbólumnak. Bár az iskola gondnoksága megszavazta a kereszttek kifüggesztését, Benkő Barna, valamint egy református tanító heves tiltakozásai miatt a kerületi tanfelügyelő nem engedélyezte azok elhelyezését.¹⁰⁹ Az esperes a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult orvoslattért, aki a botrány elkerülése és talán Mihálovits akaratosságának köszönhetően megengedte, hogy „rekatolizálja” az iskolákat a kereszttek elhelyezésével az iskola „összes termeiben”.¹¹⁰ Ezt a gesztust alapvetően szimbolikus győzelemként élte meg a plébános, ám még tovább növelte a két felekezet amúgy is elmérgesedett viszonyát. A református vezetés nem adta fel egykönnyen a harcot, erről értesít bennünket az egyházkerülethez intézett kérése, miszerint a miniszter „a külterületi iskoláknál fokoza-

¹⁰⁷ Meghívó a Lajosmizsei Dalárda 1929. évi május hó 19-én pünkösd vasárnapján Zászlószentelési Ünnepeélyt és ezzel kapcsolatosan műsoros dalesztélyt rendez, amelyre a T. címet és becses családját van szerencsénk hazafias Tisztelettel meghívni, eredeti meghívó és programfüzet, Helytörténeti Adattár, Lajosmizse.

¹⁰⁸ Az esetet megerősítette a református tanító özvegye, Harkay Ambrusné interjú, 2003.

¹⁰⁹ Iskola gondnoksági jegyzőkönyv, 1931. jan. 8., Helytörténeti Adattár, Lajosmizse.

¹¹⁰ Mihálovits Ernő levele Vácra, 1931. III. 15., Schola Lajosmizse, 1382/1931., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

tosan több ref. vallású tanító neveztessek ki”.¹¹¹ Ez nyilvánvaló utalás volt arra, hogy a református vezetés szerint a két felekezet képviselője a tanári karban és az iskolai vezetőségben aránytalanul a katolikus felekezeti iskola helyzetét erősítette.

Hamarosan egy újabb incidens zavarta meg az ünnepi augusztus 20-i szervezőbizottsági ülést, amelyen a lelkész egy bagatell ügy miatt szóváltásba keveredett Mihálovits esperesplébánossal. Lényegében szörszálhasogatás volt az ok, tudniillik, hogy Serédy hercegprímás nevét az „úr” megszólítással vagy anélkül kell leírni, és Mihálovits kioktató magatartása miatt Benkő viharos gyorsasággal távozott az ülésről.¹¹² Kis idő elteltével az agilis Maklár Ede tanító létrehozta a Nemzeti Egység Pártjának helyi szervezetét, ami igen komoly dilemma elé állította a katolikus egyház vezetőségét, mivel Maklár nemcsak a leventék tiszteletben álló főoktatója, hanem a vitézi rend tagja is volt. A plébános hívei szétkürtölték, hogy a tanító iskolaigazgatói babérokra tör, amit akkor éppen a plébános egyik jobbkéz, a katolikus Rajz István töltött be. A két pedagógus közti konfliktus úgy oldódott meg, hogy Maklárt azonnal Ceglédbercelen igazgató állásra jelölték. Amde, amikor Maklár kijelentette, hogy Lajosmizsén szándékozik tanítóskodni, Mihálovits azonnal tiltakozott püspökénél, hogy bár Maklár bizalomra gerjesztő „sima” ember, ugyanakkor erkölcstelen, léhűtő életvitele miatt alkalmatlan tanítónak.¹¹³ Az esperesi tiltakozás miatt Maklár végleg feladta letelepedési tervét a községben, és távozott Lajosmizséről. A vihar ezzel még nem ült el, mert amikor a községházán a tanácssteremben feszületet függesztettek ki, Benkő Barna abbéli tiltakozását, hogy községi középületről van szó, vehemensen visszautasították.¹¹⁴ A képviselőtestületi és egyházi nyomás együttes hatására Benkőnek már csak arra volt ereje, hogy egy új tanítói lakot építtessen 1940-ben, de belefáradva a sok csatározásba, áthelyezését kérte.¹¹⁵ Helyére a Varbón (Borsod megye) szolgáló Molnár Béla költözött, aki csak az 1944-es menekülési hullámig

¹¹¹ Tanévi jelentés, 1931. november 14. A Dunamelléki Református Egyházkerület 1931. évi november 14-én és következő napjain tartott rendes közgyűlésének és 1931. évi bírósági üléseinek jegyzőkönyve. Budapest, 1931., 52.

¹¹² Jegyzőkönyv, Presbiteri ülés, 1932. augusztus 28., Református Lelkész Hivatal irattára, Lajosmizse.

¹¹³ Mihálovits Ernő levele Vácra, 1933. szept. 9., Fundatio Lajosmizse 3651/1933., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

¹¹⁴ Egyháztanács jegyzőkönyv, 1938. augusztus 28-án, Református Lelkész Hivatal irattára, Lajosmizse.

¹¹⁵ Benkő anyagi helyzete távolról sem volt megnyugtató, többször fordult a püspökséghez családi pótlékért. Ráday Levéltár, A/1bb, 29. köt., 4269, 1938.

maradt, és a gyülekezet ismét egy újabb lelkészt (Gyarmathy László) kapott.

Konklúzió

Mit mutat egy felekezeti mikroközösség kialakulása és fejlődése a 19-20. század fordulóján, majd megtorpanása a 20. század elején egy alföldi községben? Miért lehetett konfliktusokkal teli a két egyház viszonya, és hogyan alakult az egyházi-állami oktatás helyzete egy aránylag jó gazdasági lehetőségekkel rendelkező, stabil lélekszámú és lassú parasztpolgári pályára lépő közösségben? A község alapításától a 20. század elejéig a református közösség úgy lélekszámban, mint gazdasági és politikai téren nem jelentett számottevő erőt, a lakosság tíz százalékát sem érte el számuk, és így a római katolikus többség minden intézményes pozícióban előnyt élvezett. Annak ellenére, hogy a népiskola állami volt, az iskolaszéket a katolikus elnök-plébános és hívei tartották a kezükben, a vezető pozíciók megtartásához foggal-körömmel ragaszkodtak. Az első két évtizedben a református egyházközség erejét felemésztette az intézményesülés, iskola és templom építése. Bár nyilvánvaló az, hogy a helyi felekezeti villongások leképezték az országos politikai folyamatokat, annak ellenére, hogy a nézeteltérések és a konfliktusok jobbára belső ügyek, és – ami nagyon fontos – a szereplők személyiségéből fakadó morális és helyi hatalmi kérdések voltak. Ezt mutatja a plébánosok és lelkészek gyakori cseréje, valamint az 1913-ban a községbe érkezett Mihálovits plébános hatalmi ambíciói. A plébános nem csak a reformátusokkal szemben mutatott intoleranciát, hiszen azonnal tiltakozott, amikor a baptisták „vigécei” megjelentek a környéken, hogy hintsék „a konkolyt lelkünk búza-vetése fölött”.¹¹⁶ A helyi újság szerkesztője a baptista szervezkedésről csak annyit írt, hogy az embereknek eszük ágában sincs csatlakozni a „baptistákhoz”.¹¹⁷ Kétségtelen: a más felekezettel szembeni ellenséges magatartásban Mihálovits szigora éppúgy közrejátszott, mint a katolikus többségben kialakult-kialakított kirekesztő magatartás.

¹¹⁶ Az 1895. évi XLIII. törvénycikkely biztosította a szabad vallásgyakorlatot, de a baptista közösség csak a 77.092/1905. V. K. M. sz. rendelettel kapott állami elismertséget. A hatóság csak Ladánybenén engedélyezte imaházuk felépítését. Ladánybenei egyháztanács gyűlésének jegyzőkönyve, 1926. május 18., közölve *Kürti László*: Ladánybenei évszázadok, Ladánybene: Önkormányzat, 2006. 153. Hasonló feljelentésről tudósít *Fazekas Csaba*: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. Budapest: Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség. 1996. 102–103.

¹¹⁷ Lajosmizse és Vidéke, 1932. március 27. 3. Annak ellenére, hogy több család 1930-ban Alföldi Sándor és Margetin István vezetésével megalakította a gyülekezetet, a közösség marginalizálódásra, lassú elhalásra volt ítélve.

Sajátos módon ennek az esettanulmánynak a tárgyát nem a római katolikus, hanem a református egyházközség képezi, viszont az esperesplébános szükségszerűen, mint a mikrotörténet főszereplője alakította a helyi eseményeket, és alakítja ezt az elemzést is. A felekezeti kérdés sajátos színfoltjaként a kis létszámú zsidó hitközség iránti toleranciát emelhetjük ki: imaházuk a belterület központi részén állhatott, míg a reformátusok templomukat a település határára kényszerültek felépíteni.¹¹⁸ A plébános pozíciójának fokozatos erősödésével (nem kevésbé püspök-barátjának, Hanauer Árpád Istvánnak köszönhetően) egy helyi hatalmi rendszer kialakulását látjuk, amely direkt/indirekt módon erősítette a Horthy-rendszer fasizálódó tekintélyuralmi rendszerét, keresztény-nemzeti ideológiáját.¹¹⁹ Éppen ezért vagy ennek hatására az esperesplébános a megyei és országos potentátokkal és intézményekkel való kapcsolatának köszönhetően tudta erősíteni hatalmi pozícióját, ami együttesen behatárolta a református lelkészek mozgásterét, gátolta egyházközségük fejlődését. A plébános végül saját becsvágyának és akaratos személyiségének esett áldozatul: 1945-ben már nem térhetett vissza egyháza élére, püspöke többszöri kérelmét figyelmen kívül hagyva egyszerűen nyugdíjazta, azt is megtiltva neki, hogy a parókián élhesse le utolsó hónapjait. Igaz, hogy ekkor már nem Hanauer Árpád István, hanem Pétery József ült a püspöki székben, de ez már egy másik elemzés tárgya kell legyen.

¹¹⁸ A zsidó hitközségről igen keveset tudunk, a felekezet iratanyaga lappang vagy elpusztult, felkutatása a jövőben igényel elszánt kutatást. Az eddig felgyűjtött és a zsidó közösséget érintő anyag összefoglalást lásd *Kürti*, 2019. I. 533-554.

¹¹⁹ *Gergely Jenő*: A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus. Századok, 1. (1987). 3-48; *Bodó, Béla*: 'Do not Lead us into (Fascist) Temptation'. The Catholic Church in Interwar Hungary. Totalitarian Movements and Political Religions, 2. (2007). 413-431. A vallásosság direkt és indirekt hatásáról a hatalmi politikában l. *Anna Grzymala-Busse*: Why comparative politics should take religion (more) seriously. Annual Reviews of Politics, 12. (2012) <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-polisci-033110-130442> (letöltés dátuma: 2022. 02. 10.)